

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ МЕДІАЦІЙНИХ ПРОЦЕДУР У ВИРІШЕННІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ В УКРАЇНІ

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF MEDIATION PROCEDURES IN RESOLVING CIVIL CASES IN UKRAINE

Гальченко С.О., студентка III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Зленко О.О., студент III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Терещенко Д.О., студент III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена розгляду процесу впровадження такого явища, як медіація, в українське законодавство. Проаналізовано врегулювання цього питання в міжнародному, іноземному та національному законодавствах. Досліджено конкретні приклади законодавства розвинених країн та проаналізовано їхній досвід впровадження механізмів регуляції названого явища. Обмірковано можливість застосування медіації в нашій державі, з урахуванням подій минулих років та реалій, що склалися у зв'язку з цим.

Важливою складовою є дослідження різних думок авторитетних науковців, що дало змогу висвітлити відмінності між поняттями «досудової» та «присудової» медіації. На практиці часто виникають ситуації нерозуміння різниці між цими поняттями, що вносить ще більше суперечностей у й без того спірну ситуацію, що склалася, тому їх відмежування є досить важливим та навіть необхідним. У роботі узагальнено думки відомих науковців і розмежовано ці два поняття та їхні часові рамки в процесі медіації, що має внести ясність для розуміння і подальшого впливу цих явищ на українське законодавство.

Виокремлено суттєві переваги та недоліки механізму правового регулювання згаданого питання, які мають бути закріплені в українському законодавстві. У статті зазначено передумови впровадження механізму медіації в українське законодавство, а також наведено перелік переваг та недоліків самого цього явища, що надає можливість читачу об'єктивно оцінити сам процес медіації та порівняти його з традиційним судовим розглядом справи. Увага звертається на можливість України використати певні міжнародні договори та іноземний досвід країн, котрі активно використовують у своїй судовій системі такий механізм врегулювання спорів, як медіація.

На основі аналізу робіт науковців, практики іноземних партнерів, а також особистих міркувань сформувано пропозицію щодо впровадження розглянутого механізму.

Ключові слова: медіація, посередництво, медіатор, модель медіації, процедура медіації, спір, переговори, принципи медіації, альтернативне вирішення спору.

The article is devoted to the process of introduction of such a phenomenon as mediation into Ukrainian legislation. The settlement of this issue in international, foreign and national legislation is analyzed. Specific examples of legislation of developed countries are studied and their experience of introduction of mechanisms of regulation of this phenomenon is analyzed. The possibility of using mediation in our country was considered, taking into account the events of the past years and the realities that have developed in this regard.

An important component is the study of different opinions of authoritative scholars, which made it possible to highlight the differences between the concepts of "pre-trial" and "in-trial" mediation. In practice, there are often situations that do not always understand the difference between these concepts, thereby introducing even more contradictions into the already controversial situation, so their separation is very important and even necessary. This paper summarizes the views of well-known scholars and distinguishes between these two concepts and their time frame in the mediation process, which should clarify the understanding and further impact of these phenomena on Ukrainian legislation.

The significant advantages and disadvantages of the mechanism of legal regulation of this issue, which should be enshrined in Ukrainian legislation, are highlighted. The article outlines the preconditions for the introduction of the mediation mechanism in Ukrainian legislation, as well as lists the advantages and disadvantages of this phenomenon, which allows the reader to objectively assess the mediation process and compare it with traditional court proceedings. Attention is drawn to the possibility of Ukraine to use certain international agreements and foreign experience of countries that actively use in their judicial system such a dispute settlement mechanism as mediation.

Based on the analysis of the work of scientists, the practice of foreign partners, as well as personal considerations, a proposal for the implementation of this mechanism was formed.

Key words: mediation, mediator, mediation model, mediation procedure, dispute, negotiations, principles of mediation, alternative dispute resolution.

В Україні щорічно виникає значна кількість судових спорів у різних галузях права. Розгляд цих справ може бути затяжним, матеріально затратним та часто не дає бажаного результату. З іншого боку, українське суспільство все більше наближається до інтеграції у Європейський союз. Це потребує узгодження українського законодавства з міжнародними стандартами. Саме тому все більш поширеною практикою стає вирішення спорів за допомогою медіації.

Медіація – це форма вирішення спорів, характерними ознаками якої є конфіденційність та участь третьої нейтральної сторони – медіатора [9, с. 15]. На думку вчених цей вид альтернативного вирішення спорів виник ще до

встановлення інституту судочинства та існував тисячі років тому. В умовах постійного зростання кількості спорів у суспільстві ми вважаємо, що медіація може взяти на себе врегулювання конфліктів в сімейних, трудових, кримінальних, цивільних та інших спорах і водночас значно знизити навантаження на суди задля підвищення їх ефективності. Основними завданнями медіації в цивільних справах є налагодження діалогу між сторонами та вирішення спору шляхом примирення [5, с. 398]. Головною фігурою в процесі медіації є професійний медіатор, він має за мету допомогти сторонам врегулювати конфлікт, що дуже схоже з головним завданням судді в цивільному судочинстві. Медіатором може виступати не тільки одна

особа, а й група осіб – комісія медіаторів. Для світової практики характерна модель спільного представництва. Медіатор, на відміну від судді, може пропонувати свої варіанти вирішення конфлікту, що значно пришвидшує процес врегулювання конфлікту.

Медіація зазвичай ніяк не взаємопов'язана з судовим вирішенням спору. Однак у європейській практиці траплялися випадки, коли медіація була або ініційована судом, або й проводилася його персоналом. На думку Т. Цувіної, виділяються присудова (судова) та досудова медіація. Присудова медіація – один із видів медіації, що проводиться після звернення особи до суду та інтегрована в цивільне судочинство, тоді як досудова медіація проводиться без звернення до суду. Своєю чергою, присудова медіація має три моделі застосування в міжнародній практиці:

1) зовнішня присудова медіація – суддя передає справу на розгляд медіатору, що обраний сторонами та не є суддею або іншим працівником суду, а займається наданням медіаційних послуг приватно та зареєстрований як медіатор;

2) внутрішня присудова медіація, або інтегрована медіація – проводиться ніби «всередині» суду, його працівниками або судьями-медіаторами, яка поділяється на два різновиди в залежності від того, хто виступає медіатором:

а) проведення медіації іншим суддею суду, де розглядається справа, який не входить до складу суду, що розглядає зазначену справу;

б) проведення медіації працівниками суду, що не є судьями, наприклад, працівниками апарату суду, помічниками суддів тощо, або спеціальними медіаторами, які працюють у центрі медіації, що знаходиться при суді [14, с. 196-197].

Процес медіації, як і судовий процес, можна поділити на етапи. На думку В. Резнікової, у ньому виділяється 4 етапи:

1) попередня, або вступна стадія, яка складається з двох етапів:

а) підготовчого етапу – медіатор намагається здобути довіру учасників, оцінює їх готовність до медіації, пояснює правила медіації, роз'яснює свою роль у цьому процесі;

б) індивідуальні зустрічі – медіатор вивчає позиції учасників конфлікту і забезпечує їх взаємне спілкування, а також на цій стадії встановлюється перший контакт медіатора зі сторонами, підписується згода сторін (для присудової медіації) або контракт (для досудової медіації) на проведення медіації, роз'яснюється суть медіації, правила проведення відповідної процедури;

2) відкриваюча стадія – на цій стадії кожна зі сторін має можливість викласти свої бачення суті спору, а медіатор шляхом постановки питань та узагальнення сприяє з'ясуванню причин конфлікту, працює з емоціями сторін. Після цього теми узгоджуються сторонами переговорного процесу і серед них визначаються спільні та протилежні, встановлюється їх пріоритетність та порядок опрацювання в процесі медіації, визначаються інтереси кожної із сторін. У процесі переговорів за допомогою медіатора сторони сумісно визначають, які з інтересів є спільними, а які підлягають окремому розгляду, тобто здійснюють категоризацію інтересів;

3) середня стадія – медіатор разом зі сторонами спору намагаються знайти спільні шляхи вирішення спору, а етапність цієї стадії полягає у визначенні першочергових питань, з'ясуванні невиявлених інтересів сторін, визначенні спільних засад та інтересів сторін у спорі, обговоренні й пошуку взаємоприйнятних способів вирішення спору. Під час названої стадії сторони висловлюють та записують протягом відведеного медіатором часу будь-які ідеї, навіть, на перший погляд, неймовірні, які мають стосунок до їхньої проблеми. Після генерування варіантів рішень сторонами здійснюється їх групування у відповідності до тем та груп інтересів;

4) заключна стадія – за умови знаходження спільних варіантів рішень сторони до домовленістю переходять

до останньої стадії – складання угоди, яка готується виключно сторонами, містить взаємні поступки та після її остаточного формулювання перевіряється на допустимість, можливість виконання та справедливість і в результаті підписується сторонами. Добровільність виконання підписаної під час медіації угоди – це гарантія її безумовного виконання сторонами [10, с. 12–13].

Механізм роботи медіації в міжнародній практиці базується на принципах: конфіденційності, неупередженості медіатора, правомочності сторін та добровільності. До медіатора як сторони судового спору висувуються такі вимоги:

1. Медіатор не має права приймати фінальне рішення у спорі.

2. Якщо дві сторони не дійшли згоди, медіатор повинен припинити свою діяльність.

3. Під час розгляду спору особа медіатора може змінюватись, наприклад у випадку, якщо його попередник не досяг успіху.

4. Після припинення роботи зі справою в ролі медіатора особа не має права продовжувати участь у спорі в будь-якій іншій ролі.

Лише за повної відповідності цим критеріям можна говорити про повну неупередженість та об'єктивність медіатора перед клієнтами та його ефективну роботу.

Особливості взаємодії судової та досудової медіації досить складні, оскільки в першому випадку ми маємо недостатню кількість практичних впроваджень, а в другому – нерозроблений механізм дії.

На думку І. Юсько, у медіації існують переваги та недоліки. До переваг належать:

- вирішення судового спору в короткий термін;
- можливість конфіденційного вирішення спору;
- відсутність судового збору та вирішення справи суддею;

- раціональне та практичне застосування [15, с. 83].

Водночас до вказаних переваг розробники законопроектів №3504 також уналежнюють збереження надалі дружніх відносин між сторонами, заощадження коштів, додаткові види діяльності для адвокатів та часткове зменшення навантаження на суддів [9, с. 15].

Недоліками медіації вважають:

- формалізованість;
- залежність від процесуального законодавства;
- те, що медіатором найчастіше є державний посадовець;

– можливість низького рівня об'єктивності у спорах з органами влади (внаслідок попереднього пункту);

- неврахування психологічного аспекту в медіації.

На нашу думку, такий погляд є об'єктивним та наглядно показує моменти, які треба враховувати в законодавчому закріпленні медіації, щоб підвищити її ефективність. Натепер впровадження медіації вимагає належного законодавчого підґрунтя, яке можливе тільки після того, як законопроект №3504 про медіацію буде прийнято та ретельно досліджено недоліком та ризики цього явища.

Однією з основних проблем впровадження медіації є те, що в більшості випадків сторони спору дізнаються про альтернативне рішення проблеми вже після того, як подали справу до суду. Врегулювання ж через медіацію можливе тільки на ранніх стадіях спору. Медіація автоматично не зупиняє строки позовної давності, як це відбувається при судовому розгляді, тому перед вирішенням питання медіатор повинен перевірити, чи за позовом не спливає строк позовної давності.

Проект закону спрямований на поступове впровадження медіації в українському судочинстві, що передбачає такі кроки:

1. Інформування населення щодо альтернативного вирішення судових спорів.

2. Проведення спеціальних рекламних кампаній через ЗМІ.

3. Залучення до рекламування суддів, адвокатів та інших представників судочинства.

4. Введення медіації до програм ЗВО та інших закладів, що надають юридичну освіту (отримання базових знань). У такому випадку найкращим виходом із ситуації є розробка спеціальної програми й введення медіації до ЗВО як спеціальної або вибіркової дисципліни. Однак більшість юристів, які безпосередньо працювали з медіацією й можуть дати практичні навички, не мають ніякого стосунку до викладацької діяльності. Постає питання – хто буде викладати основи медіації? Є ще один вихід – створення при українських юридичних університетах спеціальних курсів, де буде викладатися теорія – за останні роки теоретична база для впровадження медіації в українському судочинстві істотно збільшилась.

5. Виділення спеціальних приміщень для медіації та популяризація електронної медіації.

6. Розробка додаткових стимулів для популяризації медіації (фінансовий, темпоральний тощо).

7. Централізація надання послуг медіації, розробка єдиного реєстру та контроль за якістю роботи та рівнем кваліфікації медіаторів.

Наразі в законопроекті розробляється використання медіації для регулювання цивільно-правових, адміністративних та кримінальних спорів. Також уже існує практика медіації для вирішення спорів у трудовому та сімейному праві.

Чи не найбільше поширення, найімовірніше, саме завдяки психологічному аспекту, медіація здобула в сімейному праві. Так, у США, Японії та деяких європейських країнах сімейна медіація є обов'язковим етапом перед поданням справи до суду [12, с. 65]. Власне, медіація й виникла для регулювання спорів у сімейному праві під час Великої депресії в Америці в 1930-х роках.

В українському законодавстві, а саме в статті 111 Сімейного кодексу України вказано, що суд має сприяти примиренню подружжя будь-якими методами, які не суперечать моралі суспільства [2]. Можна сказати, що медіація також входить до списку таких методів і рекомендувати її до використання, оскільки практика показує, що класичний спосіб, де подружжю надається півроку на роздуми, давно вже втратив свою ефективність. На даний момент судді не уповноважені інформувати подружжя про можливість медіації, тому в 2021 році С. Сулеймановою було запропоновано внести правки до ЦПК України, де буде акцентовано на подібному способі вирішення сімейних спорів [12, с. 65].

Ми вважаємо, що основним міжнародним документом, котрий регулює такий механізм, як медіація, слід вважати Директиву №2008/52/ЄС Європейського парламенту «Про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах» [1]. Проаналізувавши названий документ, хочеться виділити деякі пункти, котрі досить чітко окреслюють ставлення міжнародної спільноти до медіації. Зокрема, пункт 6, де говориться про те, що Європейський парламент вважає такий метод вирішення спорів ефективним та економічно вигідним у цивільних правовідносинах та комерційних питаннях, а угоди скоріше за все будуть виконані добровільно та будуть забезпечувати дружні та тривалі відносини між сторонами.

Чимало уваги потрібно присвятити пункту 19 зазначеної Директиви. Вона своєю чергою затверджує, що медіація не має розглядатися як вторинне рішення щодо судових розглядів та члени мають гарантувати, що кожен отримує те, що заявляв та будуть виконані всі умови компромісу. Це забезпечує факт доброї волі сторін та можливості.

Незважаючи на те, що згадана Директива більш застосовується щодо транскордонних спорів держав-членів, що використовують її, в ній напряду говориться про можливість використання її за аналогією між іншими суб'єктами процесу, до прикладу, між фізичною особою та фізичною особою або між юридичною та фізичною особою тощо.

Варто зазначити, що документ також окреслює суть терміну «посередник»: це будь-яка третя особа, до якої звертаються сторони, щоб провести медіацію ефективним, неупередженим і компетентним способом, незалежно від свого найменування або професії.

Напевно, державою, яка найбільш поширено використовує такий метод врегулювання спорів, як медіація, стали Сполучені Штати Америки. Наразі, в цій країні майже 95% спорів між сторонами вирішуються без судової допомоги. Ще з 1982 року в Америці почали з'являтися курси з медіації, а згодом це все переросло навіть в онлайн-режим. У цій країні основоположним документом, що контролює процес посередництва став «Єдиний закон про медіацію США», але також чималу роль відіграють і локальні акти, прийняті у різних штатах, що не тільки підпорядковуються основному документу, а і також можуть доповнювати його [7, с. 242–243].

Як відомо, США в питаннях цивільних, трудових, господарських та інших спорів більше дотримується позиції добровільно та мирно вирішувати питання до суду, а суддя навіть має право призупинити судовий розгляд та запропонувати попрацювати з медіатором. Вони, своєю чергою, вже за більше ніж 30 років стали невід'ємною частиною досудового процесу та найбільш затребуваною професією в американському суспільстві.

Яскравим прикладом країни, яка вдало використовує медіацію, є Німеччина. Початок імплементації такого методу почався, коли Німеччина прийняла спеціалізований Закон про медіацію у 2012 році, беручи до уваги Директиву Європейського Парламенту. Проте не можна сказати, що посередництво для цієї держави було чимось новим та унікальним. В окремих актах федеральних земель вже фігурувало поняття медіації, до прикладу в сімейному та цивільно-процесуальному законодавстві. Окрім цього, ще до прийняття законодавчих актів, присудова медіація вже існувала як судова практика. Процедура примирення може відбуватися на будь-яких стадіях провадження, якщо сторони не з'являються на процедуру примирення, то суд може призупинити провадження, тому особиста явка є невід'ємною частиною медіації, аби всі зауваження, пропозиції та питання були вирішені чітко та зрозуміло [11].

Цікавим взірцем застосування альтернативних методів примирення є судова практика Великобританії. У цій державі не існує юридичного визначення поняття медіації, що означає відсутність єдиного законодавчого акту, який би врегульовував назване питання. Проте історично склалися, що юристи оперують поняттям Alternative dispute resolution (ADR), що в перекладі означає «альтернативне врегулювання спорів». Законодавець Британії в глосарії до Цивільно-процесуальних правил визначає ADR як колективний опис заходів для вирішення спорів альтернативних шляхом, не застосовуючи методу звичайного судового процесу [4]. Медіація в цій країні використовувалася для вирішення більшості комерційних спорів і раніше, але з 1999 р. спостерігається стрімкий розвиток згаданого явища після Реформ Вульфа. Також Великобританія частково впровадила Директиву Європейського Парламенту і прийняла Правила цивільного процесу у 2011 році. Хочеться також зауважити, що в англійській практиці хоч і немає спеціально вповноваженого органу для проведення медіації, але чимало громадських організацій пропонують самі послуги посередник в справах [16].

Якщо підсумувати всю наведену вище практику застосування методу медіації, то можна дійти висновку, то слід сказати, що її імплементація в цивільних справах може стати доволі ефективним та популярним методом у нашій державі. Україні слід звернути увагу на міжнародний досвід та аналогічно провести низку заходів для більш широкого використання послуг медіатора. Такий метод може значно покращити становище більшості цивільних

справ, а також прискорити їхній розгляд. Незважаючи на те, що послуги медіатора можуть коштувати чималих грошей, це доволі ефективний засіб зекономити час та сили кожної зі сторін.

На нашу думку, гарним прикладом для українських законодавців може бути практика Сполучених Штатів Америки. Вказаний приклад можна взяти за ідеал та прагнути до позитивних результатів під час використання методу медіації.

Водночас В. Мамницький у своїй статті зауважує про певні особливості процесу медіації в країнах континентальної системи права, а саме: законодавче регулювання медіації здійснюється дещо по-іншому, на відміну від англосаксонської правової сім'ї. По-перше, держави цих країн охоче сприяють тому, аби сторони зверталися перш за все до медіаторів: вони встановлюють обов'язкову модель медіації для деяких видів спорів, надають особам, що використовують послуги медіатора податкові пільги, а у разі безпідставної відмови від такої примірної процедури – накладають штрафи. Тому, можна сказати, що медіація у такій ситуації існує паралельно з судовим процесом [6, с. 62-63].

Висновки. Сучасний світ знає чимало альтернативних способів вирішення цивільно-правових питань серед яких,

на нашу думку, почесне місце займає медіація. У нашій роботі ми з'ясували, що ще з ХХ століття між цивілізованими країнами всі спори та суперечності вирішуються виключно договірним шляхом, що є проявом принципу вирішення спорів мирним шляхом, котрий є однією з основоположних засад міжнародного публічного права.

Медіація – один з альтернативних способів, яким можуть вирішуватися справи не лише в цивільному та сімейному, а й в адміністративному, кримінальному та трудовому праві. Медіація як явище ще недостатньо вивчена в наших реаліях, однак має гарний потенціал для впровадження в українському судочинстві. На нашу думку, це великий крок уперед, що законодавець, хоч і пізно, порівняно з іншими європейськими країнами, але все-таки намагається впровадити законодавче регулювання названого явища. Як бачимо, більшість цивільних справ доволі часто затягується та занадто довго вирішується, що впливає не тільки на матеріальне становище обох сторін, а й на психологічний стан людей. Для активної реалізації медіації необхідне насамперед її законодавче оформлення і наукове обґрунтування позитивних, негативних наслідків можливих ризиків. Тому для цього важливим та корисним буде використання міжнародного досвіду та досвід іноземних партнерів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах : директива, міжнародний документ від 21 травня 2008 р. № 2008/52/ЄС. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95#Text (дата звернення: 30.10.2021).
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 30.10.2021).
3. Про медіацію : проект Закону України № 3504 від 19 травня 2020 р. Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877.
4. The Civil Procedure Rules of England and Wales : UK Statutory Instruments Apr. 26, 1998 № 3132 (L. 17) Parliament. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukSI/1998/3132/contents/made> (date of application: 30.10.2021)
5. Косяченко К.Е., Мухай А.А. Медіація як альтернативний спосіб вирішення справ у цивільному процесі. Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи : збірник тез Міжнар. наук.-практ. інтер.-конф. з нагоди відзначення Дня науки – 2021 в Україні. Київ : ДНДІ МВС України, 2021. С. 397–399. URL: https://web.mvs.gov.ua/files/pdf/Zbirnyk_theses_2021_05_20.pdf#page=397
6. Мамницький В.Ю., Белей О.В., Дулепа В.П. Медіація в цивільному процесі: перспективи запровадження в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 3. С. 59–63.
7. Махова Л.О., Виприцький А.О. Історія міжнародного розвитку та сучасний стан інституту медіації в Україні. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 241–247.
8. Островська Л.А. Теоретичні та практичні аспекти оформлення домовленостей за результатами медіації. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів : матеріали круглого столу / за ред. Н.Ю. Голубевої; Одеса : Фенікс, 2021. С. 41–46. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14491>
9. Ремко Р.В. Медіація в Україні – перспективна альтернатива розгляду справ у суді. *Юридична газета*. 8 грудня 2020. № 23. С. 15. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/mediaciya-v-ukrayini-perspektivna-alternativa-rozglyadu-sprav-u-sudi.html>
10. Резнікова В.В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія Юридичні науки*. 2012. Вип. 90. С. 10–15. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=VKNU_Yur_2012_90_5
11. Сергеева С. Медіація. А як у них? Досвід Німеччини. *Юридична Газета*. 24 жовтня 2017. № 43–44 (593–594). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/mediaciya-a-yak-u-nih.html>
12. Сулейманова С.Р. Переваги сімейної медіації при вирішенні питання про розірвання шлюбу. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів: матеріали круглого столу / за ред. Н.Ю. Голубевої; Одеса, 2021. С. 63–68. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14491>
13. Устінова-Бойченко Г.М., Привиденцев О.Г. Міжнародний досвід запровадження та використання медіації як форми вирішення спору. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів : матеріали круглого столу / за ред. Н.Ю. Голубевої; Одеса, 2021. С. 68–72. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14491>
14. Цувіна Т.А. Впровадження інституту присудової медіації як перспективний напрямок реформування цивільного процесуального законодавства України. Збірник наукових праць «Україна на шляху до Європи : реформа цивільного процесуального законодавства». 2017. С. 195–200. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12731/1/Cuvina_195-200.pdf
15. Юсько І.М. Спільні та відмінні риси судової і досудової медіації у спорах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. Вип. 152. С. 79–86.
16. Медіація в Великобританії : веб-сайт. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12731/1/Cuvina_195-200.pdf (дата звернення: 30.10.2021).